

6012

Бир-к-позитив 5
к-позитив 5
к-позитив 5

3k01/48905

15-93

7

Ա. ՄՌԱՎՅԱՆ

ՅԵՐԲ ՅԵՎ ԻՆԶՊԵՍ Ե ՋԻՄՆԱԴՐՎԵԼ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ (ԲԱՅԼԵ)
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՅԿՈՒ (47.925)
Մ-93

Պետական Հրատարակչություն.— Յերեկան—1928

1737

3K01(47.925)

U-93

Ա. ՄՈՒՎՅԱՆ

1 DEC 2009
25 AUG 2005

3K01(47.925) 59301-666

U-93 Մանգրե
հիշք և փայլուն
Մանգրե հ. 45. 4-78

17 11 47			
128486	28/11/80		
14 3822	28/11/81		
50 18269	28/11/81		

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՅԵՐԲ ՅԵՎ ԻՆՉՊԵՍ Ե ՋԻՄՆԱԴՐՎԵԼ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ (ԲԱՅԵԼ) ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

104.07.2013

6012

Հր. № 895. Գրառեպար № 1498 (բ) Տիրամ 2000
 Պետրատի առաջին տպարան վաղարշապատում
 Պատվեր № 285

59901-66

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Այս բրոշյուրն արտատպություն է «Խորհրդային Հայաստան» թերթի 1923 թ. մայիսի 30-ի և հունիսի 1-ի համարներում (№№—114 և 116) տպված նույն վերնագիրը կրող մեր հոդվածի:

Մեր կուսակցության շարքերում, կոմյունիստականների և անկուսակցական բանվորների մեջ մինչև այժմ ճիշտ պատկերացում չկա Հայաստանի կոմ. (Բայլը.) կուսակցության հիմնադրման մասին: Սա խոշոր բաց է, վորը կարծում ենք, վորոշ չափով պետք է լրացնեն այս բրոշյուրը: Բրոշյուրը գրված է գլխավորապես անձնական հիշողությունների հիմամբ: Մեր հիշողությունները կարելի չէր ամրապնդել զոկումենտներով, թերթերից կամ անտիպ արձանագրություններից բերված ցիտատներով, չեթե նրանք հարկավոր չափով մնացած լինեցին:

Բայց ժամանակը չի սպասում: Կոմունիստ և կոմյունիստական նոր սերունդն ուզում է իմանալ իր կուսակցության պատմությունը:

Ահա ինչու կարևոր էր տպագրության հանձնել 1923 թ. մայիսին գրված այս հոդվածը:

Պահպանելով հոդվածի հիմնական միտքը, տեքստի մեջ արված են կարճ լրացումներ, պարզաբանումներ և խմբագրական ուղղումներ:

Ա. Մ.

1 սեպտեմբերի, 1928 թ.

Յ եր և ա ն

Յե՞րբ և ինչպէս և հիմնադրվել Հայաստանի Կոմունիստական (Բայլը.) Կուսակցութիւնը:

Այս հարցի իսկական պատասխանը գիտեն միայն սակավաթիվ ընկերներ: Շատերը կարծում են, թե մեր կուսակցութեան պատմութիւնն սկսվում և Հայաստանի Նոյեմբերյան հեղափոխութիւնից (29 նոյեմբ. 1920 թ.): Դա թուրիմացութիւն և: Թուրիմացութիւն և և այն կարծիքը, իբր մեր ներկա Հ.Կ. (Բ.) Կ. նույն այն «Հայաստանի Կոմ. Կուսակցութիւն» կոչվող կազմակերպութիւնն և, վորը թիֆլիսում և Մոսկվայում 1918—19 տարիներին յերևաց հրապարակի վրա և ապա ընկավ պատմութեան գիրկը, չթողնելով կազմակերպչական վոչ մի ժառանգ:

Կա մի յերրորդ թուրիմացութիւն ևս, վոմանք մեր կուսակցութեան տոհմագրութիւնն սկսում են 1918 թ. և 19-ի սկզբներում Յերևանում աշխատող Բայլըհիկների մի խմբակից, վորը մեկ-մեկ հանդես եր գալիս «Հայաստանի կուսակցութիւն» անունով:

Այս թուրիմացութիւնները պիտի ցրել և վորոշակի պարզել Հ. Կոմ. (Բ.) Կուսակց. հիմնադրման ժամանակը և պայմանները:

Վերը հիշած առաջին թուրիմացութիւնը, այն, վոր իբր միայն 1920 թ. Նոյեմբերյան հեղափոխութիւնից հետո Հայաստանում առաջացավ և ձևավոր-

վեց «Հայաստանի Կոմունիստական (Բայլը.) Կուսակցութիւնը» սխալ է և չունի փաստական վոչ մի հիմունք: Նոյեմբերյան հեղաշրջումից ամիսներ առաջ թե՛ Յերեւանում և թե՛ Ալեքսանդրապոլում, այլ և մյուս վայրերում (Ղարաքիլիսա, Դիլիջան, Նոր-Բայազետ և այլն) գոյութիւն ունեւին կոմունիստական կազմակերպութիւններ, վոր գործում ելին «Հայաստանի Կոմունիստական (Բայլը.) Կուսակցութիւն» անունով: Գոյութիւն ունեւ կուսակցութեան կենտրոնական Կոմիտե և նրա Բյուրոն, վորը գտնվում եր նախ Թիֆլիսում, ապա Բազմում. (այդ մասին ավելի մանրամասն ներքե): Այսպիսով մեր կուսակցութեան սկիզբը Հայաստանի Նոյեմբերյան հեղափոխութեան հետ կապելը կատարելով թշուրմացութեւն է:

Կատարելով և, կավելացնելի, փաստակար թշուրմացութեւն պիտի համարել և այն կարծիքը, իբր մեր կուսակցութեւնը վերը հիշված «Հ. Կոմ. Կուսակցութեւն» կոչված խմբակից և սկիզբ առել և հանդիսանում է նրա ժառանգը:

Սկզբից ասենք, վոր մեր կուսակցութեան և «Կուսակցութեւն» կոչվող այդ խմբակի անվան մեջ կամի «փոքր», բայց նշանակալից տարբերութեւն: Մեր կուսակցութեւնը կոչվում է «Հայաստանի Կոմունիստական (Բայլեփիկների) Կուսակցութեւն», այն ինչ առաջինը կոչվում եր սոսկ «Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեւն»: Հենց այս փաստն ինքնին մատնանշում է այն, վոր մեր կուսակցութեւնն իր գաղափարական և կազմակերպչական արմատներով դրված է նույն հողի վրա, վորի վրա գտնվում են Վրաստանի, Ալբերջանի և Խորհրդային Միութեան

մյուս հանրապետութեւնների կոմունիստական կուսակցութեւնները, վորոնք բոլորը մտնում են Համամիութենական Կոմունիստական (Բայլը.) Կուսակցութեան մեջ և կազմում նրա տեղական, հանրապետական կազմակերպութեւնը: Այս կարևոր հանգամանքը մատնանշելով, դառնանք խնդրի փաստական կողմին:

«Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեւն» կոչված խմբակի պատմութեւնն սկսվում է 1917 թ. աշունքից: Թիֆլիսում աշխատող մի քանի թրքահայ բայլեփիկներ՝ Ը. Ը. Գր. Վարդանյան, Վահան Յերեւան, Գուրգեն Հալիւնի, Գառնիկ Կարապետյան, վնչ թրքահայ Հալի Հովսեփյանը և մի քանի ուրիշները (սրանց մեջ կային նաև պատահական մարդիկ՝ հնչակյան, կիսահնչակյան գունավորումով) միտք են հղանում կազմակերպել հատուկ թրքահայ բայլեփիկյան կուսակցութեւն, վորը պիտի յաստանում. (այդ ժամանակ թշուրքիայի մի քանի վիլայեթներ գտնվում ելին ուսական իմպերիալիստական զորքերի ձեռքին և դեռ կենդանի չեր թշուրքիայի արևելյան այդ վիլայեթների բաժանման ու նրանցից հաշկական սլետական տերրիտորիա ստեղծելու դաշնակցական մտայնութեւնը): Թրքահայ բայլեփիկների այդ խմբակը պաշարի մոտակա նպատակ ունեւ տապալել Դաշնակցութեան հեղեմոնիան արևմտահայ աշխատավորների գլխից և նրանց կապել Ռուսաստանի Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան և Խորհրդային իշխանութեան հետ: Այս մտքով հատուկ նամակ է կազմվում Ռուսաստանի Բայլեփիկյան Կուսակցութեան կենտրոնական Կոմիտեի անունով և հատուկ պատգամավորի (ընկ. Գ. Հալիւնի) միջոցով ուղարկ-

վում Պետրոգրադ: Կենտրոնական Կոմիտեն համա-
կրանքով և վերաբերվում թրքահայերի մեջ աշխատե-
լիք այդ կուսակցության հիմնադրման առաջարկին և
խոստանում իր աջակցությունը:

Թիֆլիսի ղեկավար բալշևիկների կողմից նույն-
պես առանձին առարկություն չկար այդ խմբակի գոր-
ծունեությունը դեմ, չեթե միայն նա դուրս չգար իր
առաջ դնած գործունեությունը վերոջ սահմաններից:
1918 թ. հունվար—փետրվար ամիսներից սկսվում և
այդ խմբակի հրապարակային գործունեությունը: Հիմ-
նվում և «Կարմիր դրոշակ» թերթը և մեծ ազդեցություն
առնում թերթում իրեն նպատակների մասին, «Հայաս-
տանի Կոմ. Կուսակցության» Կենտրոնական Կոմիտեն
կարողանում և ֆրակցիա կազմել Արևմտահայերի Թիֆ-
լիսի Սորհրդում և մի քիչ խառնում և այնտեղ նստած
և մեծամասնություն կազմող դաշնակցականների առ-
ջունը: Բայց որպեսզի մասնակցի թրքահայերի «Հա-
յաստանի Կոմունիստական Կուսակցությունը»: Հենց
այդ հունվար—փետրվար—մարտ ամիսներին ուսա-
կան բանակը քաշվում և թրքահայաստանից, իր չե-
տեից բերելով գաղթականության բազմահազար մաս-
սա: Դաշնակցության դեմ Թիֆլիսում պայքար սկսած
«Հ. Կոմ. Կուսակցությունը» Թիֆլիսից դուրս թրքա-
հայկական շրջաններում լուրջ փորձեր չի անում աշ-
խատանք սկսելու, իսկ հայ գաղթականների ամենա-
մեծ մասսաները կուտակված էին Յերևանի և Ալեք-
սանդրապոլի գաղթաներում: Այստեղ, Թիֆլիսում, գոր-
ծունեության մեծ հող չունենալով և վոչ ել վերոջ նպա-
տակադրումն, հայկուսականներն սկսում են խառնվել

տեղական հեղափոխական—քաղաքական կյանքին և
աշխարհով ստեղծում աշխատանքի ղեկավարման մի
չերկրորդ կենտրոնի ֆիկցիա, Ռուսաստանի Սոց.-դեմ.
Բանվ. Կուսակց. (բալշևիկների) Կովկասի Յերևանի
Կոմիտեի կողքին: Այդ տենդենցի հետևանք էր մի
դեպք, Հիշում եմ. մի կարևոր քաղաքական մոմենտի
«Հայ. Կոմ. Կուսի» Կենտր. Կոմիտեի ներկայացուցիչ-
ները (ընկ. Գ. Կարապետյան և մի վոմն Վարպետ) ի-
րենց Կենտկոմի անունից առաջարկում են Կովկ. Յերև.
Կոմիտեին կազմել խառը բլուրդ սկսվող շարժում-
ները ղեկավարելու համար: Յերևանի Կոմիտեն կըս-
րականորեն մերժում և այս առաջարկը և պահանջում
այդ խմբակից ներկայացնել իր ծրագիրը և կանոնա-
դրությունը: Յերևանի Կոմիտեն վճռականորեն պա-
հանջում և նաև այդ խմբակից, վեր նա դադարի գուտ
տեղական քաղաքական խնդիրներով պարապելուց և
մանավանդ չխառնվի հեղափոխական — ռազմական
բնույթ ունեցող ձեռնարկների: Իր դրած հարցերի պա-
տասխանը Յերևանի Կոմիտեն, սակայն, չի ստանում:

Հայկուսականներն էլ մեկ-չեկու ամիս ազդե-
լով Թիֆլիսում, բայց առանց դրական հեղափոխական
բովանդակության, մայիսի (1918) վերջերին ցրում են
իրենց փոքրաթիվ կազմակերպությունը, հեռանում
Թիֆլիսից չվում դեպի Հյուսիսային Կովկաս: Մի տա-
րի հետո, այն և 1919-ի դարձան այդ խմբակի մի քա-
նի ներկայացուցիչները, (Գ. Հայկունի, Յերևանյան և
այլն) նորից չերևում են քաղաքական հրապարակում,
այս անգամ Մոսկվայում և վերականգնելով իրենց խըմ-
բակի հին անունը — («Հայաստանի Կոմունիստական
Կուսակցություն») աշխատանք են սկսում Մոսկվայում

և դրական - հրատարակչական նպատակներով իրենց շուրջը հավաքում մի խումբ մտավորականներ: Այդ թվի աշնանն Անդրկովկաս են գալիս «Հայ-նի Կոմունիստական Կուսակցության» մի քանի ներկայացուցիչներ և փորձել անում (Թիֆլիսում և Ալեքսանդրապոլում) աշխատանք սկսելու իրենց «Կուսակցության» ֆիրմայի ասել: Բայց այդ չի հաջողվում: Տեղական Կոմունիստական կազմակերպությունները, վոր այդ ժամանակ դեռ աշխատում էին Ռուսաստանի Կուսակցության ֆիրմայի տակ, արգելում են, խանգարում «Հայ-նի Կ Կ.» աշխատանքի վերականգնմանը: Մոսկվայից չեկած ընկերները վերջի վերջո իրենց դրոշակն իջեցնելով մտնում են մեր Կուսակցության շարքերը:

Չենք հիշում, վոր աշունհետև վորևե փորձ արված լինի այդ Կուսակցության բնատավրացիայի համար: Այսպիսով 1919—20 թ. ձմեռը քաղաքական հրապարակից բոլորովին չքանում և թրքահայ Կոմունիստների այդ կազմակերպությունը, չթողնելով կազմակերպչական—քաղաքական վորևե ժառանգ: Քաղաքական ասպարեզ չենելով իրեն «Հայաստանի» (թրքահայ) Կուսակցություն, բայց իրականում լինելով Թիֆլիսի մի խումբ ինտելիգենտների խմբակ, Հայ. Կ. Կ. շատ արագորեն գլորվում և «սպեցիֆիզմի», սպեցիֆիկյան մտայնության գիրկը և փաստորեն փորձում վերականգնել ու կրկնել «չերջանկահիշապակ» իշխանյանների ձգտումը՝ «Հայ պրոլետարիատի միակ ներկայացուցիչ» կազմակերպությունը լինելու:

Այդ ֆեասակար թյուրիմացություն կամ անմահանալու տենչի արտահայտություն և «Большая Со-

ветская Энциклопедия»-ի I հատորում տպված (եջ 758—759) Ը. Հալկունու մանրամասն և ուռեցված կենսագրականը (թե՛ ինքնակենսագրականը), ուր առանց վերապահություն Հայաստ Կոմ. Կուս. ակտիվ հիմնադիրներից մեկն և հայտարարվում Ը. Հալկունին: Յերրորդ թյուրիմացությունն և հանդիսանում այն կարծիքը, իրը մեր Կուսակցության տոհմագրությունն սկսվում և 1918—19 թ. սկզբներից, չերը Յերևանում աշխատում եր բայլչեիկյան մի խմբակ, վորը մեկ-մեկ հանդես եր գալիս «Հայաստանի Կուսակցություն» անունով:

Չենք ժխտում, վոր 1918 թ. Հայաստանի դժոխային պայմաններում, Յերևանի մի քանի ընկերներ քաջություն են ունեցել կրելու բայլչեիկ անունը և իրենց շուրջը հավաքել մի շարք լերիտասարդների, դաստիարակելով նրանց Հոկտեմբերյան հեղափոխության և բայլչեիկյան Կուսակցության վոգով: Յերևանում այդ ընկերները ձևակերպվել են իրեն տեղական կազմակերպություն, վորը և հայտարարել և, թե «մինչև ընդհանուր համագումարը հանրապետության սահմաններում հանդիսանալու չե Կուսակցության գերագույն որդանը, վորին պետք և գիմել բոլոր հարկավոր պարագաներին, Կուսակցական ամեն տեսակ գործերով և խնդիրներով» (տես Յերևանի «Սոսք» թերթի 1918 թ., նոյեմբերի 20-ի №-6): Հետագա ամիսների ընթացքում Յերևանի Կոմ. կազմակերպությունը, վոչինչ, համարյա վոչինչ, չի արել զավառական կազմակերպությունների հետ կապվելու համար. Աշտարակ, Նոր-Բայազետ, Դիլիջան, Իջևան, Ղարաքիլիսա, Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Կաղզվան և այլ տեղեր կալին Կոմունիստ ընկերներ և

ըջիջներ, վորոնք կարող ելին կենտրոնի ղեկավարման: Բայց Յերեանի կազմակերպությունն որչեղարվ, այլ և լեռանդի պահասություն պատճառով, չի կարողում տեղական ընկերների հետ: Յերեանում նույնպես կազմակերպության զարկերակը շատ դանդաղ եր խփում, մեծ ընդմիջումներով: Ավելի մեծ լեռանդ և աշխատունակություն ցուցադրում և կոմունիստական Յերիտասարդության «Սպարտակ» Միությունը, վորն իր ճյուղերն ունեն գավառներում:

Այսպիսով, քիչ հիմք կա Յերեանի 1918 թ. և 1919 թ. առաջին կիսամյակի բալլիստիկյան կազմակերպությանը հավաքող, կենտրոնացնող ուժ համարելու Հայաստանի մյուս վայրերի կոմունիստների և նրանց ըջիջների նկատմամբ:

Հայաստանի կոմունիստական ուժերի հավաքման ու միացման աշխատանքը ձեռք կերպով սկսվել և միայն 1919 թ. ամառը, իսկ այդ աշխատանքի նախաձեռնությունը պատկանում և Ռուսաստ. կոմ. կուսակցության կողմից Յերկրային կոմիտեին, վորն այդ ժամանակ անդադալ վիճակում եր: Այդ կոմիտեի անդամներ կազմացելը 1919 թ. հուլիսին զալիս և Հայաստան և մեկ ամսի ընթացքում պատելով համարյա ամբողջ հանրապետությունը կապ հաստատում տեղական կոմունիստական բոլոր ուժերի հետ: Այդ ընկերոջ մասնակցությունը և ղեկավարությունը հավաքվում, ձևակերպվում են կոմըջիջներ և կազմակերպություններ հետևյալ տեղերում՝ Ալեքսանդրապոլ, Յերևան, Աշտարակ, Նոր Բայազետ, Դիլիջան, Իջևան, Դարբալիսա: Նույն 1919 թ. սեպտեմբերին հաջողվում և Յերեվանում հրավիրել տեղական այդ ըջիջների և կազմա-

կերպությունների ներկայացուցիչների հանրապետական առաջին խորհրդակցությունը: Խորհրդակցությունը զրադվում և մի շարք կազմակերպչական խնդիրներով և ընտրում հանրապետական ղեկավար մարմին: Այս խորհրդակցությանը մասնակցում են, իմիջի ալլոց, Նոր Հայաստան չեկած ընկերներ՝ Ս. Կասյան, Ս. Խանոյան, Դ. Շահվերդյան, այլ և հանրից՝ Հովս. Պողոսյանը, Ստ. Ալլավերդյանը, Արշավիր Մելիքյանը, Ղուկաս Ղուկասյանը, Ա. Մռավյանը և մի քանի ուրիշ ընկերներ:

Անլիզալ աշխատանքի պայմաններում (այն ել Հայաստանի դեռ շատ անփորձ կազմակերպությունների մեջ) հաճախ պատահող թյուրիմացություններ սեպտեմբերյան այդ խորհրդակցությանը դժբախտաբար ներկա չեղին Ալեքսանդրապոլի, Աշտարակի և Նոր Բայազետի կազմակերպությունների ներկայացուցիչները: Տեղերը լրիվ ներկայացված չլինելու պատճառով՝ գումարված խորհրդակցությունն իրեն չի հայտարարում կոնֆերենցիա: Սակայն և այնպես, այս Խորհրդակցությամբ հիմք և զրվում աշխատանքի՝ Հայաստանի մասշտաբով և ձևավորվում հանրապետական կենտրոն: Աշխատանքի ղեկավարման համար ընտրվում և հատուկ մարմին, վոր և դիմում և լեռանդուն աշխատանքի (հարկավ, անլիզալ կերպով) և մինչև հունվար հաջողվում և բավական լայնացնել տեղական կազմակերպությունների շարքերը: Մասնավորապես Յերևանում և մանավանդ Ալեքսանդրապոլում կոմըջիջների թիվն աշանային ամիսների ընթացքում լեռապատկվում, քառապատկվում և և աշխատանքն սկսում և ստանալ մասսայական բնույթ: Կապ և հաստատվում պրոֆմիությունների հետ և աշխատանք ծավալվում:

կապ հաստատվում է նաև Ալեքսանդրի ու Արագածոտնի (Աշտարակ—Կարբի) գյուղացիական միութիւնների հետ: Առանձին հաջողութիւն է ունենում աշխատանքը Լենինականի չերկաթուղային դեպոյում, ուր աշխատում են Բազմից չեկած մի քանի ընկերներ: 1920 թ. հունվարի սկզբներին մեծած մենշևիկ-ինտերնացիոնալիստ Արշակ Զուրաբյանի թաղմանը Յերևանի կազմակերպութիւնը քաղաքական յելույթ է ունենում. նա մասնակցում է Զուրաբյանի թաղման պրոցեսին հատուկ դրոշակով, վորի շուրջը համախմբված էին հարյուրից ավելի բանվորներ և ինտելիգենտ ընկերներ: Հուղարկավորութիւն ընթացքում քաղաքական ճառերով դուրս են գալիս ընկ. ընկ. Ստ. Ալլավերդյանը և Ա. Մաւլյանը: Յերևանի Կոմ. կազմակերպութիւնն ուժերի փորձնական մի գորատես եր այդ ցույցը և նա ունեցավ հաջողութիւն: Նույնպես հաջող յելույթ պիտի համարել դաշնակցական Արտ. Զիլինկարյանի, Բ. Իշխանյանի և մեր ընկերների մի դիակուսիան, վոր կայացավ 1920 թ. հունվ. սկզբներին Զիլինկարյանի զեկուցման առթիւ Խորհրդային Ռուսաստանի զրու-թիւն մասին: Իր ուժերի նույնպիսի գորատես կազմակերպում է նաև Ալեքսանդրի կազմակերպութիւնը և ունենում նույնպիսի, չեթե վոչ ավելի, հաջողութիւն (Զուրաբյանի մահվան առթիւ):

Մինչ 1920 թ. հունվարը կատարված կուս-աշխատանքները պետք է համարել նախապատրաստա-կան շրջանի աշխատանքներ, չերը կազմակերպութիւն-ները ձևավորվում էին, ամրանում և դիմում արդեն մասնաշխատանքի:

Հունվարի կիսին կայանում է Հայաստանի բոլոր

կազմակերպութիւնների լիազոր կոնֆերենցիա, վորին ներկա էին համարյա բոլոր կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչները. բացակայում էր Զանգեզուրի կազմակերպութիւնն (Զանգեզուրի հետ կապ հաստատվել էր 1919 թ. դեկտեմբերին): Հունվար-յան Կոնֆերենցիան ամփոփում է անցած աշխատանք-ների արդուքները և գծում հետագա աշխատանք-ների ուղիները և նպատակադրումները: Կոնֆերենցիան ընտրում է նոր զեկավար մարմին՝ Հայաստանի Կոմիտեն, վորը կոչված էր աշխատելու քաղաքական նոր պայման-ներում, չերը արդեն Կարմիր բանակը մոտեցել էր Անդրկովկասի սահմաններին ու այստեղ կատարվող հեղափոխական աշխատանքների պերսպեկտիվները լայնացել էին, քաղաքական-հեղափոխական նպա-տակադրումները դառնում էին ավելի ակտուալ, մար-տական մասսաների տրամադրութիւնը քարձրանում:

Այստեղ անհրաժեշտ է նորից արձանագրել այն փաստը, վոր առանց ընդհատումի, մինչև 1920 թ. մայիսի վերջերն Անդրկովկասի Բալլեիկյան կազմա-կերպութիւնները կրում էին Ռուսաստանի Ա.-Դ. Բանվորական (Բալլ.) Կուսակց. և ապա Ռուսաստա-նի Կոմունիստական (Բալլ.) Կուսակցութիւն ֆիւմա-թիպետ և... թեպետ և կամօք մենշևիկների, մու-սաֆաթականների և դաշնակցականների Անդրկովկասը 1917—18 թ. ձմեռվա ամիսներից սկսած արհես-տականորեն բաժանված էր բանվոր-գյուղացիական Ռուսաստանից: Մենք, Անդրկովկասի բալլեիկներս, ցանկութիւն չունենինք հետեւելու ազգայնական հա-կահեղափոխականների որինալին և մեր գաղափարա-կան-կազմակերպչական կապը հաստատ էինք պահում Ռուսաստանի բալլեիկյան Կուսակցութիւն հետ: 1920

թ. մարտին (թե քիչ առաջ) Կովկասի Յերկրային Կոմիտեի անմիջական ղեկավարությունը և համաձայնությունը Ադրբեջանում ձևակերպվում և «Ադրբեջանի Կոմունիստական (Բալլշ.) Կուսակցությունը»: Դա քաղաքական-կազմակերպչական նկատառումներով կատարած մի քայլ էր, վորի մոտակա շարժառիթներից մեկն էլ այն էր, վոր «Հումմեթ» Ս.-ի. կազմակերպություն ձախ թեղ ձգտում էր մտնելու մեր շարքերը և անհրաժեշտ էր հանրապետական մասշտաբով ձևակերպել նոր կազմակերպությունը: Այդ անհրաժեշտությունն էլ ավելի համոզիչ և դառնում, եթե հիշենք, վոր Կարմիր բանակն արդեն մոտեցել էր Ադրբեջանի սահմաններին և Բազվի հերոսական պրոլետարիատը պատրաստվում էր ապստամբություն:

Յեվ ահա ապրիլի 28-ին (1920 թ.) տապալվում է Մուսաֆաթի կառավարությունը և Ադրբեջանում հաստատվում Խորհրդային իշխանությունը: Բազվի հեղափոխական շունչը հասնում է Հայաստան և Վրաստան, ուր մայիսիցիան ցույցերն ստանում են խոշոր քաղաքական լեյուլթների բնույթ: Հայաստանում մայիսիցիան ցույցերին հետևում են մայիսյան ապստամբության անմոռանալի որերը: Վրաստանում որեցոր բարձրանում էր հեղափոխական տրամադրությունը: Վրաստանի մենշևիկյան կառավարությունը շտապով ներկայացուցիչ և ուղարկում Մոսկվա, ուր և մայիսի 8-ին կնքվում և պայմանագիր, վորով Խորհրդային իշխանությունը ճանաչում է Վրաստանի անկախությունը: Նույնպիսի պայմանագիր կնքվում բանակցություններ և սկսում (խակական նաչիրյան արագությունը) նաև դաշնակցական կառավարությունը: Մայի-

սի 8-ին պայմանագրի համաձայն՝ Վրաստանի Կոմունիստական կազմակերպություններն ստանում են լեզալություն իրավունք: Թիֆլիսի և Վրաստանի մյուս վայրերի բանտերի դռները բացվում են, հարյուրավոր ընկերներ ստանում են ազատություն: Կովկասի Յերկրային Կոմիտեն տեղերից չեղած ընկերների հետ միասին մայիսի վերջերին կայացնում է հատուկ խորհրդակցություն (վորին տրվում է կոնֆերենցիայի իրադակցություն (վորին տրվում է կոնֆերենցիայի իրադակցություն), ստեղծված դրությունը քննելու և մեր հետագա տակալական վորոշելու համար: Այդ խորհրդակցությունը մասնակցում են թե Վրաստանի և թե Հայաստանի ընկերները:

Այս կարևոր խորհրդակցությունը, այլ վորոշումների թվում, ընդունում և նաև վորոշում Հայաստանի և Վրաստանի հանրապետությունների սահմաններում գործող Կոմունիստական կազմակերպությունները ձևակերպել իրրե առանձին հանրապետական կուսակցություններ:

Քաղաքական պայմանները փոխվել էին և նոր սիտուացիան թեղադրում էր կուսակցական-կազմակերպչական այս նոր կառուցվածքը:

Այսպիսով պաշտոնական կյանքի չեն կանչվում Վրաստանի և Հայաստանի Կոմունիստական (Բալլշ.) Կուսակցությունները, վորոնք սակայն Անդրկովկասի մասշտաբով պահպանում են ղեկավարության մի կենտրոն՝ հանձնա Կովկասի Յերկրային Կոմիտեի:

Կովկասի Յերկրային Կոմիտեի վրացի անդամների խումբը ձևակերպվում է իրրե Վրաստ. Կոմ. Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեի Նույն ձևով Յերկ. Կոմիտեի հալ անդամները (Ս. Կոպան, Ա. Բեգ-

դադրան, Ա. Մուսիլյան) կազմում են Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեի Արտասահմանի Բյուրո: Այս Բյուրոյի կազմի մեջ շուտով մտցրվում են նաև Ը. Դ. Շահվերդյանը և Ը. Հով. Պողոսյանը, իսկ Կենտ. Կոմ-ի մեջ, բացի Յերկրային Կոմիտեի լեռնա անդամից, մտցրվում է Յերևանի բանտում և զուրաբ գտնվող Հայաստանի Կոմիտեի ամբողջ կազմը:

Թիֆլիսում գտնվող Արտասահմանյան Բյուրոյի աշխատանքը շարունակվում է լեռնա ամիս, վորի ընթացքում նա կապ է հաստատում և պահպանում Հայաստանի կազմակերպությունների հետ, վորոնք գտնվում էին շատ ծանր պայմաններում: Հաջողվում է միջանի աշխատողներ և միջոցներ ղրկել: Մենշևիկյան կառավարության ձեռքով, սակայն, Արտասահմանի Բյուրոյի անդամները, մեկը մյուսի հետևից, ձերբակալվում են և աքսորվում Վրաստանի սահմաններից:

Աշխատանքի ավելի հարմար տեղ եր Խորհրդային Ադրբեջանը: 1920 թ. ամառը Բագվում Կենտկոմի անդամներից ձևավորվում է նոր Արտասահմանի Բյուրո (Հարձորո), վորի մեջ մտնում էին Ը. Ը. Հայկազ Կոստանյան, Դր. Սիմոնյան, Ավիս և Բագու լեկա միջանի այլ ընկերներ:

1920 թ. սեպտեմբ. սկզբներին Բագվում հավաքված Արևելքի ժողովուրդների համագումարին մասնակցում են Հայաստանից (գլխավորապես Լոռուց) լեկա մի ամբողջ խումբ ընկերներ, վորոնց ներկայությունից ոգտվելով հաջողվում է գումարել Կուսակցական Կոնֆերենցիա: Բագվում աշխատող Արտասահմանի Բյուրոն հաջողում է կազմակերպել հրատարակ-

չություն, Կուսակցական դպրոց, իր ղեկավարությունակառնել Իջևանի և Շամշադինի ապստամբ գյուղացիներից կազմված զորամասերը, կապ է հաստատում Հայաստանում գաղտնի աշխատանքներ կատարող և բանտերում նստած ընկերների հետ: Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմը վերջնականապես ձևավորվում է 1920 թ. Նոյեմբերյան հեղափոխության նախորդակին: Բագու հավաքված ընկերներից կազմված այդ Կենտկոմի ղեկավարությամբ է կատարվում Նոյեմբերյան հեղաշրջումը և Հայաստանի խորհրդային իշխանության առաջին դժվարին աշխատանքները:

Այս և համառոտակի փաստական պատմությունը Հայաստանի Կոմունիստական (Բայրեկիկների) Կուսակցության հիմնադրման ժամանակի և պայմանների, այլ և նրա կենտրոնի առաջին ամիսների աշխատանքների մասին:

Թյուրիմացության տեղիք հտալու համար այստեղ պետք է հիշել մի հանգամանք ևս:

1905 թ. հեղափոխության նախընթաց տարիներին, նրա ընթացքում և նրանից հետո Հայաստանի միջանի վայրերում (Յերևան, Ալեքսանդրոպոլ, Բաղաբետ, Լոռի, Վայրկերդի և այլն) գոյություն ունեյին Սոցիալ-Ալլավերդի և այլն) գոյություն ունեյին Սոցիալ-Դեմոկրատական (Բայրեկիկների) կազմակերպություններ, վորոնք վորոշ քաղաքական-հեղափոխական աշխատանք կատարել են: Սակայն Հայաստանի Կոմկուսի հիմնադրումը համարելով 1920 թ., մենք վարվում ենք ճիշտ այնպես, ինչպես Վրաստանի, Ադրբեջանի, Ուկրաինայի, Բելորուսիայի և այլն Կոմունիստները, վորոնց տերրիտորիայի վրա նույնպես լեղել և գործել են Բայրեկիկյան կազմակերպություններ առաջին հե-

պոլիտ. հոգի
պոլիտ. հ.

դափոխության դարձրվանում, բայց նրանք իրենց
կոմիտեի պաշտոնական ձևակերպումը համարում են Հոկ-
տեմբերյան հեղափոխության տասնամյակում: Միայն
այս շրջանում է, վոր պաշտոնապես ձևավորվում են
իրրև հանրապետական կազմակերպություններ, Ուկրա-
նայի, Բելորուսիայի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Հայաս-
տանի և այլ կոմ. (Բալլը.) կուսակցությունները: Բոլոր
այդ կուսակցությունները լինելով կազմակերպչորեն
հանրապետական միավորներ՝ մտնում են Համափու-
թյունական կոմ. կուսակցության մեջ, ունին մեկ
ընդհանուր ծրագիր ու կանոնադրություն և կոմիտեի-
նի մեջ են մտնում իրրև մեկ կուսակցություն:

Վերն արված ամբողջ պատմությունից պարզվում
է, վոր Հայաստանի մի շարք վայրերի բալլեիկյան
կազմակերպություններն, իրրև ալդպիսին, վերջնակա-
նապես ձևավորվում են 1919 թ. ամառային և աշնա-
նային ամիսներին, մասսայական-հեղափոխական աշ-
խատանքի անցնում ձմեռը և մանավանդ գարնանը,
Ադրբեջանի խորհրդային հեղաշրջումից հետո: 1919 թ.
աշնան և 1920 թ. ձմեռային և գարնանային աշխա-
տանքի ժամանակ Հայաստանի կազմակերպություններն
ունեին իրենց փաստական կենտրոնը, հանձինս Հա-
յաստանի կոմիտեի: Իսկ նույն 20 թ. մալիսի վերջե-
րին Հայաստանի կոմ. (Բալլը.) կուսակցությունը (նրա
հետ նաև Վրաստանի կոմիտեը) իր պաշտոնական
ձևավորումն և ստանում թիֆլիսի կուսակցական խոր-
հրդակցության մեջ:

